

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ПОЛИГЛОТЫ

*Мен ақиқат жолындамын.
Ақиқат жалғандыққа қарсы.
Маған бүкіл әлем қарсы болса да ақиқатқа
жақпын, себебі түбінде ақиқат жеңеді.
(Свами Вивекананда)*

МЕРИТОЙЛАР

Қазіргі кезде адамзат адам өмірінің барлық саласында (әсіресе COVID-19-ға байланысты экономика саласында) жақындап келе жатқан дағдарысты күтілу.

Тарихи дамудың мұндай қиын кезеңінде, жас тәуелсіз мемлекеттің тағдыры мен болашағы шешіліп жатқанда өз Отанының дамуына алаңдап отырған адамдардың нәтижелі табысын еске алу маңызды. Олар барлық өмірлік, шығармашылық және зияткерлік әлеуетін халық игілігіне жұмсаған өз елінің патриоттары, ұлтының мақтанышы.

Осындай, аты қазақстандықтар мен одан да тыс елдерге белгілі (өткен кезең деп айтуға да келмейді, себебі оның өмірлік тәжірибесі мен ғылыми шығармашылығы қашанда өзекті), есімі әлемге тараған, тұңғыш жол салушы, Қазақстан мен бұрынғы Одақ республикаларына заң және қоғамдық-саяси ойларды зерттеуде аты шыққан ғалым – С.З.Зиманов еді.

Елбасы өзінің «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында Ұлы Дала мемлекетін, ғылымы мен мәдениетін құруға үлес қосқан қайраткерлерді зерттеуді жандандырды. Тарихи тұлғалар ұлттың үлгісі, бейнесі мен абыройы, олардың мұраты мен бейнесіне еліктеп, өсиетін сыйлау үлкен құрмет болып табылады. Мұның дәлелі ұлт көшбасшысы Н.Назарбаевтың жоғарыда аталған бағдарламалық мақаласында айтылған пікірі болып табылады: «Көпшіліктің санасында тарихи үдерістер, негізінен, тұлғаландыру сипатына ие болатыны белгілі. Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады... Ұлы дала Әл-Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс*, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді».

Алаш Орда көшбасшыларынан (Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Шоқай, М. Тынышпаев, С. Қожанов, С. Садуақасов...) басқа ХХ және ХХІ ғасырдың басындағы көрнекті тұлғалар (Қ. Сатпаев, Ә. Марғұлан, М. Әуезов, С. Зиманов, А. Қасымжанов, М. Қозыбаев, Е. Бөкетов, М. Айтхожин және басқалар) тарихи артефактілер, мемлекет пен құқық институттары, мәдени-этикалық құбылыстар деңгейінде ғана емес, көрнекті ғалымдар мен жазушылар, сонымен қатар жоғары философиялық рефлексия негізінде

* Салық Зиманов халық арасында Абуль-Футух, яғни «Жеңістің атасы» аталған Шығыстың ұлы қолбасшысы Сұлтан Бейбарыстың қыпшақ руынан шыққан.

қазақ халқының ең бай ежелгі тарихын, оның ұлттық рухын, оның жерінің бірегейлігі мен байлығын көрсетті, дәлелдеді және негіздеді. Олар ұлттық қайта өрлеу дәуірінің жаңа алғышарттарын, әлеуметтік-экономикалық және дүниетанымдық өзгерістерді, егемен еліміздің мәдени-гуманитарлық, білім және ғылыми дамуының негізін құрып, еркіндік рухы, тәуелсіздік, белсенділік және қоғамның сыни тұрғыдан оянуына ықпал етті деп айта аламыз.

Осы тұрғыдан алғанда, халық өзінің ұлы отандастарын атақ-даңқына және маңыздылығына қарай әр түрлі кезеңде топтарға (бес арыс, үш арыс т.б.) қалай жіктейтіндігі қызықты.

Алаш ойкуменінің еркесі «соңғы қазаққа» (оны тірі кезінде қазақ тілін және оның рухын, менталитетін өте жақсы білгені үшін осылай атайтын. Оның мақалалары, очерктері, жазбалары «Дат» газетінде «Записки послед-него казаха» газетінде жарияланған) Қазақстанның ұлы Азаматы Герольд Бельгерге сөз берейік. «Менің ұрпағымның санасына берік орныққан – Әуезов, Мұқанов, Мүсірепов, Мұстафин... қазақ әдебиетінің төрт санлағы. Кейінірек, студенттік жылдардың соңында біздің көкжиегіміз кеңейе түсті: Сейфуллин, Майлин, Жансүгіров (Үш арыс). Кейінірек жеткені: Шәкәрім, Байтұрсынов, Жұмабаев, Аймауытов, Дулатов (Бес арыс)». Олардан кейін (бір-бірінен алшақтамай) есімдері аталған: М. Әуезов, Қ. Сәтпаев, Ә. Марғұлан. Сәл кейінірек (бір байламда) С. Зиманов, М. Қозыбаев, А. Қасымжанов сияқты әйгілі тұлғалардың есімдері берік орнығып, есте қалды».

Қазақ ғылымы мен әдебиетінің кезеңдері. Ұлттық мақтаныш пен арнамыс белестері. Сонымен бірге, олар ортақ тарихи тағдырмен, бір деммен әлемдік мәдениет пен ғылымға енеді.

Жоғарыда аталған көрнекті адамдардың санында Салық Зиманов өзінің лайықты орнын алады және сақтайды.

Академик Салық Зимановтың туғанына 100 жыл толуы Тәуелсіздіктің 30 жылдығымен тұспа-тұс келді. Оның барлық өмірі – Тәуелсіздік үшін күрес болды. Ол өзінің қадір-қасиеті («мың рет өліп, мың рет тірілген») және өз халқының ұлылығы үшін күрескен. Фихтенің пайымдауынша, мәңгілік тек ұлтта көрініс табады; ол - рух патшалығына ұмтылған адамгершілік ұлылығы. Мемлекет-Ұлт халықтың бүкіл мәдениетін дамытудың көрінісі ретінде Гегельде халықтың рухани формасы ретінде әрекет етеді. Сондықтан, елдің шынайы өркендеуі үшін, Салық Зиманұлына, дәстүрлі көзқарастардың тарихи сабақтастығының жібін байланыстыра отырып, ата-бабалардың алғашқы дүниетанымдық жүйелерін қайта еске түсіріп, қазақтардың ұлттық жолын ерте кезден бастап жаңғырту, оның басталуының бүгінгі күнге дейінгі кезеңдері және болашақтың келешегін көрсету өте маңызды болды.

Қазақтар тарихының бірыңғай тізбегін олардың материалдық мәдениетінің жай ғана оқиғалар тарихы немесе алғышарттары ретінде емес, олардың этникалық санасы мен өзіндік сезімінің тарихы ретінде ұсыну –

аса маңызды саяси міндет, оны тек алғашқы қауымдылықтан қазіргі заманға дейінгі көзқарастарының философиялық синтезін жүзеге асыру арқылы шешуге болады. Бұл байланысты (бір кездері бұзылған) өз халқының өткен рухани тәжірибесімен Салық Зиманұлы өзінің көптеген ғылыми еңбектерінде, мақалаларында, сөйлеген сөздерінде қайта жаңғыртты, осылайша елдің дамуы мен өркендеуінің жаңа дәуірін ашты. Жоғарыда айтылған ойларды растау үшін қазақтардың құқықтық санасына қатысты ойларды Зимановтың өзіне берейік: «Қазақтың әдеттегі құқығы халықтың өзіне барынша жақындатылған, оның өмірінің қисынын барынша жеткізген және адамның кемелдену дәрежесіне қарамастан, оның мәңгілік рухани мәні мен ұмтылысын елеулі дәрежеде қалыптастырған»*. «Қазақ заңы құқықтық жүйенің мәдени және демократиялық дәстүрлеріне сүйене отырып, оны туғызған дәуірден озып, асып түсті. Ол ХІХ ғасырға дейін және ішінара ХХ ғасырдың басына дейін өміршеңдігін сақтап келді ... қазақ даласындағы көшпелі өркениеттің шаруашылық-тұрмыстық негіздері қазіргі заманға дейін сақталды»**.

Салық Зиманов – реформатор, жаңашыл ғалым. Оның барлық әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар бойынша зерттеулері іргелі, терең зерттеулер болып табылады. Ол ғалымдардың бірауыздан мойындауымен заң ғылымының патшасы ғана емес, сонымен қатар философ, тарихшы, саясаттанушы, этнолог, психолог, мәдениеттанушы, яғни қоғамдық білімнің түрлі салалары бойынша энциклопедиялық білімді адам болды. Оны гуманитарлық ғылымдар полиглоты деп атады.

Бахтиннің Достоевский «тұтас дүниетаныммен, дүниені сезінуі мен дүниеге көзқарасымен ойланды» деген керемет сөзі бар. Бұған бүкіл әлемді рухани тұрғыдан қабылдайтын әмбебап, данышпан адам ғана қабілетті. Салық Зиманұлы осындай адам еді, ол өз шығармашылығында қазақ қоғамдық-саяси ойы мен мемлекеттілігі қалыптасуының жалпы заңдылықтарын, тарих пен құқық теориясының, дала өркениетінің және т. б. теориялық және әдіснамалық мәселелерін кешенді түрде анықтауға мүмкіндік берген қоғамдық ғылымдардың әртүрлі салаларындағы әлем мен қоғамның сан алуан көріністерін білдіре алды. Сондықтан да Салық Зимановты гуманитарлық білім саласындағы Полиглот деп атады.

Оның гуманитарлық саладағы сапалық және сандық қатынастағы (өлшемдері) еңбегі орасан зор және әсерлі. Ол Ұлы Дала елінің зияткерлік-рухани өмірінің күрделі кезеңдері туралы сөз қозғап, қазіргі жасампаздарға бүгінгі мен болашағын алдын ала анықтауға көмектесті. Бұл көрнекті тұлға - академик С.З. Зимановтың феномені.

Ол ғылымға берілген көрнекті ғалым. Оның бірізді, батыл әрекеттері мен игі істері аңызға айналған. Ол биліктің үстемдігіне, заңсыздық пен

* Зиманов С. Древний мир казахов. 10 томдық. – Астана. – Т.1. – С. 27.

** Зиманов С. Казахский суд биев – общекультурная ценность. – Алматы, 2009. – С. 9.

әділетсіздікке төзе алмады, үнемі сыбайлас жемқорлыққа, бюрократияға, екіжүзділікке қарсы күресті. Сондықтан кейде ол жоғары билік үшін «қолайсыз тұлғаға» айналды. Ол үшін жалғыз абырой Ақиқат болды. Басқа билік алдында ол ешқашан жағымпазданған жоқ. Салық Зиманұлы 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына байланысты қазақ халқын ұлтшылдыққа айыптауға, жастарды соттық қудалауға ашық қарсы шыққан Республика қайраткерлерінің бірі.

Республика Парламентіндегі белсенді іс-әрекетті бағалау қиын. Егер ол болмаса, тәуелсіздік декларациясын қабылдау мүмкіндігі күмәнді болар еді. Бірақ көрнекті, талантты ғалым, теңдесі жоқ шешен Салық Зимановтың жалынды, қисынға негізделген, дәлелді сөзі арқылы көпшілік дауыспен тарихи құжатты қабылдауға нүкте қойды. Ол «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңды дайындағандардың қатарында болды. ҚР Конституциясын әзірлеу және қабылдау бойынша сараптама тобының жетекшісі болды.

Менің ойымша, Жоғарғы Кеңес осы құжаттарды қабылдаған кезде, Салық Зиманұлы XVIII-XX ғасырларда үлкен қасіретке ұшыраған халық – қазақтар өздерінің ХХІ ғасырда қайта Өркендеуі мен Гүлденуіне лайық деп қатты қуанған сияқты. Оның елдің, қоғамның және жеке адамдардың мәселелерін шешуге қатысқанын да білеміз.

Ұлттық ғылымның берік қорғаны – Сәтбаев академиясы жойылып, онымен бірге ондаған жасанды академиялар пайда болған кезде (бірақ, олар қазір қайда?) ғалымдар, әсіресе жастар ғылымның құлдырау белгілерін сезіп, жан-жаққа кеткенде Салық Зиманұлы оны бар ынтасымен қорғады. Ол былай деді: «Қазақстандағы ғылымның жетістіктері ең алдымен Ұлттық Ғылым Академиясының қызметімен байланысты болды. Ол іргелі зерттеулердің жетекші орыны және Қазақстанның шығармашылық топтарын ғылымға тарту орталығы болып құрылды. 50 жылдан астам уақыт бойы ол бұл рөлді сәтті орындады. Бүгінгі күні Ұлттық Ғылым Академиясының тағдыры осылайша дамып келеді, ол ең маңызды ғылыми бағыттар бойынша зерттеулерді ұйымдастырушы ретінде нақты сахнадан шығып үлгерді. Президенттік биліктің ғылымға сүйеніш болмауы қисынсыз. Ұлттық Ғылым Академиясы республикадағы ғылымның көшбасшысы болды және оны осы рөлде, кем дегенде нарықтық қатынастарға өтпелі кезеңде қайта құрылуы керек».

Адамзат қазіргі жаһандық дағдарыс өзінің іс-әрекетінің нәтижесі екенін барған сайын түсінуде. Ғылымның, техниканың және технологияның дамуы адам мәнін – руханиятты, адамгершілікті жойып жіберетін қалыптан тыс сипатқа ие болды. Сондықтан ХХІ ғасыр әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың ғасыры болуы керек. Қарама-қайшы құбылыстар болуда. Жоғары технологиялар мен байланыстың көмегімен әлем біртұтастыққа жақындады, бірақ ол өзінің өмір сүру мәнін жоғалтады.

Салық Зиманұлы Қазақ КСР Ғылым академиясы Философия және құқық институтының алғашқы директоры болғаны белгілі (1958-1969). Оның арқасында алғаш рет Қазақстанда философиялық және заң ғылымдарының одан әрі дамуына негіз қаланды.

Тәуелсіздік алғаннан кейін екі институт құрылды: Философия институты және Мемлекет және құқық институты. Кейін Салық Зиманұлы мұндай бөлінудің бастамашысы болғанын мойындады. Содан кейін ол бұл мекемелердің тәуелсіздігі (әсіресе оның заңды бөлігі) олардың дамуындағы жедел серпіліске қосымша серпін береді және жас егеменді мемлекет алдында туындайтын өзекті мәселелерге уақтылы жауап береді деп ойлады. Зимановтың өзі басқарған Мемлекет және құқық институтының тағдыры қалай қалыптасқанын бәріміз білеміз.

Біраз адамдар өмірге жеңіл қарайды деп айтады ғой. Сәкеңнің ашықтығы, оның жақындары мен таныс адамдарына шектен тыс мейірімділігі мен қамқорлығы таңқалдырады.

Мен, ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты директорының орынбасары кезінде, Салық Зиманұлымен, тіпті ол зияткерлік – Парасат заңдық консалтингтік компаниясын басқарған кезде де үнемі телефонмен байланысып тұрдым.

Негізінен бұл әңгімелердің бастамашысы Салық Зиманұлы болды. Ол институттың ғылыми қызметіне қызығушылық танытты, біз қандай жобалармен жұмыс істейміз, олардың ел мен қоғам үшін өзектілігі мен маңыздылығын сұрайтын. Ол институттың тағдырына, ғылыми әлеуетін сақтауға алаңдады. Өздеріңіз білетіндей, 90-шы жылдар қиын болды, ол кезде көптеген ғылыми мекемелер өзгеріп, АҚ, ЖШС және ЖДП болып қайта құрылды, басқа академиялық мекемелер де жабылу алдында тұрды. Сол кезде С.Зиманов бастаған зиялы қауымдардың, академиктердің – «мен үндемей қоя алмаймын» деген әйгілі үндеуі пайда болды. Бірақ, неліктен Салық Зиманұлы біздің философия институты үшін ең көп алаңдады?

Біріншіден, Институттың құрылуы кезінде басы-қасында болса, екіншіден, Мемлекет және құқық институтының директоры болды. Жеке әңгімелескенде ол философия және құқық институтының бөлінуіне қатты өкінетінін және осы ғылымдардың мүдделері үшін олар бірге болуы керек еді, өйткені философияға сүйенбестен, зерттеулерде (тек заң ғана емес, сонымен қатар басқа ғылымдарда да) үлкен жетістіктерге жету қиын екенін мойындады.

Ол философия ғалымдардың шығармашылығын біртіндеп жаңа идеялармен, жаңа ойлау тәсілімен және өз ғылымдарының пәндік саласының мәнін шынайы түсінумен сіңіретін таным мен өмірдің дүниетанымдық кілттерін, әдіснамалық тіректерін ұсынатынын айтты.

Өкінішке орай, бүгінде бізде интеллектуалды ұлт болуға ұмтылатын халық үшін философиялық қағиданы ұлттық ұстанымға айналдыру қажет екенін терең түсінетін Салық Зиманов сияқты тұлғалар аз. Барлық ой адамдары үшін бұл қағида негізгі бастапқы ой ретінде әрекет етуі керек.

Тағдырдың мені онымен таныстырғанын мақтан тұтамын. Ол біртұтас және жан-жақты тұлға болды. Үлкен романтик және сонымен бірге байсалды аналитик, қарым-қатынас үшін ашық адам, сонымен бірге болмыстың құпияларына шомған ғалым.

Бір сөзбен айтқанда, ол зор тұлға еді. Екінші дүниежүзілік соғыста қатардағы жауынгер ретінде өз қызметін бастаған Салық Зиманұлының полк командирі, генерал лауазымындағы артиллерия командирі болғанын көп адам біле бермейді. Ол бар болғаны 24-те еді. Түсініксіз. Белгілі бір себептермен оған генерал атағы берілмеді.

Салық Зиманұлының ерекшелігі – оның ғылымда ғана емес, қоғамдық және мемлекеттік қызметте де, әскери салада да тез өсуі (оның аңызға айналған Бейбарыс ұрпақтары екендігі кездейсоқ емес).

С. Зиманов көзі тірісінде өзіне ескерткіш орнатқан адам. Ол біздің тағдырымызды анықтаған, көп адамның өмірінің мәніне айналған адам. Қандай ұлы адамның жоқ екенін біз әлі түсінген жоқпыз. Ол кісінің қасында жүріп біз бұл өмірдің құндылығын, маңыздылығын сезіндік. Біз оның бойынан ерекше бір күшті көрдік, қарым-қатынас жасай отырып бізге, өзімізге деген сенімділікті қалыптастырды.

Бірде А. Македонский: «Мен әкеме өмір сүргенім үшін, ал Аристотельге абыроймен өмір сүргенім үшін қарыздармын», – деген екен. Менің ойымша, рух пен ойдың ақсүйегі, ар-ождан мен ар-намыстың ой иесі – Салық Зимановтың арқасында көпшілігіміз (әсіресе оны жақсы білетіндер) лайықты өмір сүреміз, абыроймен өмір сүруге міндеттіміз де.

Салық Зиманов жайында өте көп мақалалар тамаша жазылды, басқаша болуы да мүмкін емес. Болашақта да басқа қырлары ашыла береді.

Академик С. Зиманов феноменін терең зерттейтін уақыт жетті. Ол өз заманынан едәуір озып кетті. Оның өмірі мен шығармашылығының «Мәңгілік Ел» негізіндегі мәні мәңгілік. Мәңгіліктің уақытша ағымы басқаша: ол өтпейді, өмір сүреді.

Ұлы Зиманов әрқашан адам рухының, еркіндігі мен ақиқаттың жеңісінің символы ретіндегі өзінің сүйікті, дарынды және жоғары адамгершілікті халқының жадында қалады.

Қуаныш Әлжан